

УДК 82.091;821.163.2;821.161.2(477.87)

UDC

DOI: 10.17223/18572685/66/5

Виміри національної ідентичності в болгарській та русинській літературі (на прикладі творчості Христо Ботева та Олександра Духновича)

О.Ю. Сайковська

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2

E-mail: bgfantastika@gmail.com

Авторське резюме

Стаття присвячена вивченню основних вимірів національної ідентичності, які представлені у поетичних доробках будителя болгарського народу Христо Ботева та визначного діяча українського народу Закарпаття (русинів) Олександра Духновича. Визначальним є багаторівневий підхід до розгляду вимірів національної ідентичності – психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний. Основні компоненти національної ідентичності, які представлені творчими доробками болгарського поета Х. Ботева та українського будителя О. Духновича й наділені унікальними рисами, розкриваються через народну пісню, фольклор, міфологію, вірування, територіальні виміри, побут, народних героїв, національні характери. Доміnantними темами поезій обох авторів є теми Батьківщини, національно-визвольної війни, героїзму та патріотизму, народу та ворогів, протистояння добра й зла, життя та смерті, свободи та рабства. Основні образи поезій Х. Ботева: жінка-матір, кохана дівчина, чоловік-гайдук, гайдуцька пісня, болгарський народ, патріот; традиційні образи поезії О. Духновича: матір, мила, руські сини, матір Русь, єднання, сокіл, незабудка; спільні образи: свобода, вітчизна, народ, сон.

Ключові слова: компаративістика, імагологія, національна ідентичність, відродження, болгарська література, Христо Ботев, русинська література, Олександр Духнович, поезія.

Основы национальной идентичности в болгарской и русинской литературе (на примере творчества Христо Ботева и Александра Духновича)

Е.Ю. Сайковская

Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова
Украина, 65082, г. Одесса, ул. Дворянская, 2
E-mail: bgfantastika@gmail.com

Авторское резюме

Статья посвящена изучению основных проявлений национальной идентичности, которые представлены в поэтическом творчестве будителя болгарского народа Христо Ботева и выдающегося деятеля украинского народа Закарпатья (русинов) Александра Духновича. Определяющим является многоуровневый подход к рассмотрению основ национальной идентичности – психологический, культурный, территориальный, исторический и политический. Основные компоненты национальной идентичности, которые выявлены в поэзии виднейшего представителя болгарского возрождения Х. Ботева и русинского будителя А. Духновича, наделены своими уникальными чертами и раскрываются через народную песню, фольклор, мифологию, верования, территориальные измерения, быт, народных героев, национальные характеры. Доминирующими темами стихотворений обоих авторов являются темы Родины, национально-освободительной войны, героизма и патриотизма, народа и врагов, противостояния добра и зла, жизни и смерти, свободы и рабства. Традиционные образы поэзии Х. Ботева: женщина-мать, любимая девушка, мужчина-гайдук, песня гайдука, болгарский народ, патриот. Основные образы и образы-символы поэзии А. Духновича: мать, милая, русские дети, мать Русь, единение, сокол, незабудка. Общие образы: свобода, родина, народ, сон.

Ключевые слова: компаративистика, имагология, национальная идентичность, возрождение, болгарская литература, Христо Ботев, русинская литература, Александр Духнович, поэзия.

Fundamentals of National Identity in Bulgarian and Rusinian Literature (Based on the Works by Hristo Botev and Alexander Dukhnovych)

O.Yu. Saikovska

Odessa I.I. Mechnikov National University
2 Dvorianska Street, Odessa, 65082, Ukraine
E-mail: bgfantastika@gmail.com

Abstract

The article focuses on the manifestations of national identity in the poetry of “*bu-ditel*” (a metaphor of spiritual awakening; i.e. enlightener, awakener) of the Bulgarian people Hristo Botev and the outstanding figure of the Ukrainian people of Transcarpathia (Rusins) Alexander Dukhnovych. The analysis of the national identity foundations is determined by a multilevel approach, which addresses the psychological, cultural, territorial, historical, and political constituents. The main components of national identity, identified in H. Botev’s and A. Dukhnovych’s poetry, are folk song, folklore, mythology, beliefs and everyday life, folk heroes, national characters, and language. The dominant themes of the poetry of both authors are Motherland, national liberation war, heroism and patriotism, people and enemies, confrontation between good and evil, life and death, freedom and slavery. Traditional images in H. Botev’s poetry are those of woman-mother, beloved girl, man-haiduk (rebel), the haiduk’s song, Bulgarian people, patriot. The main images and images-symbols in A. Dukhnovych’s poetry are those of mother, beloved girl, Russian children, Mother-Russia, unity, falcon, forget-me-not. The common images are freedom, homeland, people, dream.

Keywords: comparative studies, imagology, national identity, Renaissance, Bulgarian literature, Hristo Botev, Rusinian literature, Alexander Dukhnovych, poetry.

Ідентифікаційний код нації формується протягом усього її розвитку. Кожна національна культура подарувала світові письменників і твори, які приречені не лише на вічне життя, а й на постійне повторне відкриття. У народній долі вони неминуче породжують модель національної поведінки. Кожен творець усвідомлює свою належність до конкретного народу, ідентифікує себе з національним цілим.

Імагологічний підхід до вивчення національної літератури на сьогодні є надзвичайно актуальним, оскільки дає можливість виокремити особливості національної літератури (ширше – національної ідентичності) в полікультурному суспільстві. Наша

наукова розвідка присвячена вивченню одного з основних питань літературної імагології, а саме: дослідженню проблеми ідентичності.

Існує багато потрактувань поняття «ідентичність», проте основні його компоненти залишаються сталими: визнання народом самого себе, знання своєї історії, національної культури, території та повага до них, усвідомлення народом власних особливих рис, визначення членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб тощо. Вимірами національної ідентичності професор Кембриджського університету М. Гібернау вважає психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний [4]. Виокремлення основних вимірів національної ідентичності у поетичній творчості будителя болгарського народу Х. Ботева та визначного діяча українського народу Закарпаття (русинів) О. Духновича є метою цього дослідження.

Формування болгарської національної ідентичності історики літератури пов'язують із періодом болгарського відродження, додаючи компонент «національне» до термінологічної бази цього періоду (болгарське національне відродження). С. Ігов у книзі «Історія болгарської літератури» зазначає: «Болгарське відродження – це історична епоха народного пробудження і формування національної свідомості, створення національної культури та боротьба за національне визволення»¹ [5: 151]. На відміну від європейського антропоцентричного підходу, болгарське відродження має етноцентричний (національно-визвольний) характер. Емблематичними стають такі категорії болгарського відродження, як-от історизм, народність, демократизм, болгарська мова, належність до слов'янських народів, освіта, болгарська школа, просвіта.

Відомі літературознавці (А. Аліпієва, Н. Аретов, С. Ігов, Е. Налбантова, І. Пелева) спрямовували наукові розвідки на розкриття закономірностей та особливостей болгарського літературного відродження, привертаючи увагу до окремих постатей цієї епохи (Паїсій Хілендарський, Софроній Врачанський, Григорій Цамблак, брати Димитр і Костянтин Міладинови, Георгій Раковський, Василь Левський, Христо Ботев, Любен Каравелов, Добрі Чінтулов, Іван Вазов). Інтерес до теми національної ідентичності простежуємо і в працях відомих болгарських істориків Д. Ангелова, І. Стоянова, де висвітлено роль національної ідентичності як елементу переходу народності в націю.

Постать Х. Ботева (1849–1876) та його літературний доробок у контексті аналізу особливостей болгарської національної ідентичності обрано не випадково: він є одним із найвизначніших

будителів болгар, його традиційно називають «найвищою вершиною в історії болгарського духу», а його творчість – мірило геніальності.

На той же історичний період припадає активна діяльність іншого будителя (вже українського народу Закарпаття), педагога, світського та церковного діяча О. Духновича (1803–1865), чий творчий доробок надихає на всебічний аналіз, зокрема й у контексті виокремлення рис національної ідентичності. Його педагогічній діяльності, організації народного шкільництва присвячені роботи багатьох науковців і педагогів. Так, у 2020 р. була захищена кандидатська дисертація М. Тимчик, педагогічну та освітню спадщину досліджували М. Коваль, Т. Надім'янова, Ф. Науменко, О. Сухомлинська, В. Туряниця та ін.; громадсько-політичну діяльність О. Духновича вивчали О. Мишанич, Д. Федака; на значенні його ролі в національному русі у Закарпатті акцентовано в роботах Р. Майора, С. Суляка та ін.; концептуалізація етноніма «русин» у поезії О. Духновича стала об'єктом дослідження С. Зеленка. Виміри національної ідентичності закарпатських русинів, втілені в поетичних творах О. Духновича, спонукають до подальшого вивчення та компаративного аналізу.

У болгарській літературі національним ідейним просвітителем справедливо називають великого будителя Х. Ботева. Через передчасну смерть (у 28 років) його життя часто порівнюють із блискавкою, яка освітила болгарську землю наприкінці темної ночі свого п'ятисотлітнього поневолення. Д. Павличко зазначає, що його поетична творчість, могутня в дії та ідейно-мистецькому значенні, не співмірна з кількісним своїм виявом: двадцять віршів Х. Ботева – найяскравіший приклад того, що в літературі тільки якість береться до уваги. У вірші «Гайдуки» («Хайдути») поет вдається до самоідентифікації, ніби неумисне характеризуючи себе через образ повстанського сина:

...бунтарське у мене серце,
а голос – міцний, суремний;
як люди мене не вчують,
то пісня моя полине
по горах і по дібровах...² [2: 59].

Ідея національної ідентичності була однією з провідних і у творчості О. Духновича. Народний будитель, переслідуваний угорським урядом, із перших рядків поезії «Вручання» на весь голос заявляє про себе і свій рід:

Я русин бил, єсмь і буду,
Я родився русинóm,
Чесний мій рід не забуду,

Останусь єго синѡм;
Русин бил мій отець, мати,
Руськая вся родина,
Русини сестри і брати
І широка дружина;
Великий мій рід і главний
Миру єсть современний,
Духом і силою славний,
Всім народам приємний [10: 517–518].

О. Духнович у цій поезії представляє свій проєкт ідентифікації: він визначає себе русином, членом великої русинської родини, відомої й шанованої багатьма іншими народами.

Як один із компонентів національної ідентичності, оприявлений на культурному рівні, можемо виокремити народну пісню, яка є провідником у світ традицій народної культури. Виховуючись годувальницею «бабою Гарайдиною», О. Духнович із ранніх років відчував і вибирав красу народної мови, пісні, фольклору. Через пісню поет формулює заповіт майбутнім поколінням, висловлює свої найщиріші бажання, створює пісенну традицію закарпатських русинів («Послідня моя піснь», «Піснь о придворній житні», «Піснь простонародна», «Піснь о свободі»); пісня, за О. Духновичем, це не лише мова простого люду, але й мова, якою можна звертатися до Бога («Мысль о Бозѣ», «Пѣснь земледѣльца весною»).

Болгарський поет Х. Ботев також часто звертається до пісні у своїх поетичних творах. З. Стоянов пояснює геній Х. Ботева впливом материнської пісні [12]. Сам поет згодом підтверджує цей факт у своєму вірші «На прощання» («На прощаване»):

Та що я робити маю,
як серце бунтарське, чесне
дала ти мені, матусе...»³ [2: 51].

Нахнення Х. Ботев часто віднаходив у народних піснях, які слугували йому і колисковою, і розрадником, і провідником у світ традицій болгарської культури. З поезій Х. Ботева стає зрозуміло, що саме через спів болгарам легше висловити свій душевний покликання. Поет і сам не раз удається в поезіях до пісенної традиції своєї країни, як, наприклад, у вірші «До моєї першої коханої» («До моего първо либе»):

Питво зготувавши криваве,
я сам собі буду співати
ту пісню свою соколину
про те, що роблю до загиину!⁴ [2: 49]

У поезії Х. Ботева «Юріїв день» («Гергьов ден») люди співають

у свято: «...хвалу співайте цареві й богу...»; в «Хаджі Димитр» лунає вже інша мелодія: «Пісню, рабине, скорботну затягуй!»; у поемі «Гайдуки» чується пісня самого поета: «...а я заспіваю пісню, гайдуцьку, бунтарську пісню, пісню про давніх войоводів...».

Вихований у найкращих народних традиціях, виплеканий з войовничою болгарською народною піснею, Х. Ботев створював справжню музику у своїй поезії. Адже співали в його віршах не лише люди. У поемі «Гайдуки» і гори повторюють пісню, а в поезії «На прощання» мати чує, що кулі в селі співають.

Пісні у поезії Х. Ботева звучать у супроводі національних болгарських інструментів – кавалу та гайди. Також трапляються згадки про традиційний болгарський танець – хоро. Поет відстоював збереження звичаїв та усної народної творчості Болгарії, адже в період поневолення в народі забирали його найкращий скарб – материнську мову та національні традиції. Поезії «Юріїв день» («Гергьов ден»), «На прощання» («На прощаване»), «Гайдуки» («Хайдути»), «На смерть Василя Левського» («Обесването на Васил Левски»), «Хаджі Димитр» («Хаджи Димитър»), «Їй» («Ней») розкривають традиційну пісенну культуру болгар. Музичні інструменти, національний танець, народні вірування та звичаї також розглядаємо як культурний пласт національної ідентичності болгар.

Іншим виміром національної ідентичності є фольклорні образи. Квіти («бръшлян» – плющ, «здравец» – герань) й тварини (вівці, кози, вовки, собаки, леви, голубки, соловей, дикі гуси, орлиця, круки, сокіл), фантастичні істоти з болгарських народних казок (самодіви, самовіли) й національні герої (Чавдар-войвода, Петко Страшник, Василь Левський, Караджа, Пишурка, Сапунов, Владикін, Войніков, Славейков) допомагають окреслити народні вірування і побут болгар.

Вершиною поетичної спадщини Х. Ботева є балада «Хаджі Димитр», яку вважають своєрідним заповітом автора. Хаджі Димитра ототожнено з образом народного героя, борця за Болгарію. У баладі змальована солідарність усього живущого з пораненим юнаком: не тільки орлиця робить йому затінок, але й вовк зализує криваві рани; гори Балкани, зворушені героїзмом народного воїна, грають йому «гайдуцьку пісню»; вечірнє небо нахилиється над його обличчям; казкові дівчата зринають у видивах гарячки – ніби ті часи, коли народна фантазія створювала ці міфологічні істоти, оживають у його підсвідомості. Усе допомагає героєві боротися зі смертю, лише сумний голос рабині – пісня жниці придавлює й знекровлює його тіло. Болгарський літературознавець С. Ігов стверджував, що поезія Х. Ботева була геніальним стрибком від фольклору до літератури для реалізації болгарського слова в період відродження⁵ [6: 241].

Фольклорний образ квітки незабудки (серед інших українських народних назв відомі «незабудь-мене», «любиме-мене-не-покинь», «павині вічка», «жабині очка», «жаб'ячі очка»), що є наскрізним у поезіях О. Духновича «Тоска на гробі милої», «Незабудка», репрезентує тему вічного кохання, непідвладного часу:

Да кождий, увидя
Дерновий той покров,
Скажет, пожалуй:
«Се тут лежит любовь» [10: 532].

Автор зображує любов, оспівану в українських народно-поетичних романтичних традиціях. Поезія «Тоска на гробі милої» має баладні сентиментально-романтичні риси.

У поезії «Надгробнеє О. Духновича» з'являється образ тополі, цей символ виступає у ролі колиски. У поезії «Храм любові» знаходимо традиційні українські фітоніми – берізка, барвінок, нарциси, троянди, незабудки; зооніми – голубка, горличка, віл.

Образ сокола, традиційний як для болгарського, так і для українського фольклору, репрезентований у поезіях О. Духновича «Послідня моя піснь», «Радуйтеся, соколята». Але якщо в Х. Ботева сокіл – птах повстання, боротьби, то в О. Духновича сокіл – птах оновлення, продовження роду:

Так же, братя-соколята,
Підлітайте, весна тут,
Змагайтеся на крилята,
Вам стелиться новий путь! [10: 539].

Територіальний вимір національної ідентичності втілюється в болгарській літературі за допомогою образів Балкан, Ірин-Піріну, Странджарського краю. Природа особливо чуттєва й у творчості болгарського поета. Переживаючи разом зі своїми дітьми душевну тугу, вона ніби підспівує їм у важкі часи: «Зима співає недобру пісню, вітри студені гасають полем...» («На смерть Василя Левського»); «...пісню гайдуцьку грають Балкани!», «Діви прекрасні в білій одежі...співи заводять дивні й бентежні...» («Хаджі Димитр»); «Соловейко залящав, днину радо він стрічав...» («До неї»); «За те ж то й йому співають Странджарські ліси зелені і трави Ірин-Піріну...» («Гайдуки»). Гори Болгарії (Балканські, або Стара Планина, Пирин, Странджа) є «місцем сили» гайдуків, адже вони захищають болгарських воїнів, а гірський ліс допомагає сховатися від турків і боротися за омріяну свободу. Саме вертикальна модель світосприйняття болгар (гори/гірський ліс – низовина) знайшла відображення у болгарській мові (наприклад, лексема «горе-долу», еквівалентом якої в українській мові є лексема «більш-менш»).

Маркерами територіального виміру національної ідентичності в поезії О. Духновича найчастіше постають образи луків, берегів, дібров і гір (поезії «Убѣгша свобода», «Свобода», «Храмъ любви»). Українська природа карпатського краю виконує схожу до болгарської функцію: розділяє настрої ліричного героя. Однак вона не «співає», а виступає фоном для «звучання» думок і переживань ліричного героя:

Безъ друга и безъ милой
Самъ брожу по лугах,
Сердцемъ, душой унылой
Одинъ по берегахъ... [11: 29]

У поезії «Храмъ любви» надзвичайно експресивно зображено рідний край: ліричний герой знаходиться «...на прекрасной дебрицѣ, между пестрыми цвѣтами, во прелестной рощицѣ...», він «довольствиемъ восхищень весь/ благовонный воздухъ ссалъ,/ горѣлъ непонятным огнемъ,/ сердцемъ, дешею плясалъ». У поезії О. Духновича знаходить своє відображення горизонтальна модель сприйняття довколишнього світу (усі зображувані природні об'єкти знаходяться в одній горизонтальній площині – діброви, луки, береги річок), тоді як у болгарській картині світу спостерігається вертикальна модель сприйняття (гори або гірські ліси – низовини), що зумовлено природними особливостями країни.

Ліричні герої О. Духновича та Х. Ботева є втіленням національних рис кожного з народів – українського та болгарського. У цій розвідці розкриємо лише кілька образів, продуктивних для порівняльного аналізу, – жінки-матері, дівчини-коханої та чоловіка-визволителя. Х. Ботев створив цілу палітру національних характеристик болгар. У своїх традиційних монологах-звертаннях до матері він описав усенародний образ стражденної болгарської жінки. Трагізм материнської долі поет розгортає у вірші «До моєї матері» («Майце си»):

Тобі єдиній я сповідаюсь,
моя ти віро, любове, раю,
та вже, матусе, не сподіваюсь
тебе любити – я догоряю!⁶ [2: 37]

Мужність болгарських матерів більша за мужність самих гайдуків⁷. Х. Ботев порівнює материнство зі святістю та мучеництвом. Він називає своїх соратників у бою братами, тому втрату болгарських матерів розділяє так само болісно. Поезія Х. Ботева створює образ болгарської жінки: нещасної, стражденної, але сильної духом, як і її сини-герої. А. Аліпієва зауважує, що в період відродження не було «матері моєї чи твоєї, чи його», у літературі тієї епохи була лише «болгарська мати» [1: 84].

На відміну від жертвовної болгарської матері Х. Ботева, у поезії О. Духновича репрезентований абсолютно інший образ матері. Для русинського поета надзвичайно важливим є те, щоб поряд із кожною людиною була матір і щоб з нею був завжди духовний зв'язок. У поезії «Сирота въ заточении» ліричний герой згадує свою матір з ніжністю та щирою любов'ю, адже вона його виносила, народила, вигодовувала, заколисувала у своїх обіймах, матір заспокоювала дитячий плач і була для ліричного героя цілим світом:

Мамчинь глась! О страстная мысль,
Сладкое слово: мати!
Проникает внутренню жизнь,
Мысль полна благодати;
Мати!... [11: 25]

Навіть перебуваючи у полоні, син «відчуває» свою матір, бачить усюди її образ, постійно про неї думає й обіймає уві сні, але, прокинувшись, розуміє, що між ними – «велика широта». Ліричний герой робить висновок, що хоча він і має матір, однак він сирота, і це завдає йому невимовного болю. О. Духнович зображує матір не як стражденну мученицю жінку-героїню, а як жінку люблячу, ніжну, чутливу.

Якщо образи матері в поетів представлено по-різному, то образ коханої має схожі риси. У творах обох поетів образ коханої дівчини позбавлений щастя. У поезії Х. Ботева «До моєї першої коханої» («До моего първо либе») ліричний герой просить забути молоду дівчину про кохання, адже у нього любов може бути одна – до Батьківщини; горе в душі ліричного героя спричинене горем його народу, і тільки смерть може згасити його муку.

У поезії О. Духновича «Любов милой і отечества» ліричний герой наказує коханій його забути, оскільки його серце вже охолело, їх розділяє межа, йому вже «не вільно» любити. Ліричний герой просить:

Не мучись тоской напрасно,
Для нас уже любви нѣт,
Мене-бо пламень знатнѣйший
Палитъ, і превосходнѣйший
Невгасимый его жар,
Мене звет сила природна,
Исторнет любовь народна,
Я ей пожертвився в дар [10: 528]

Образ милої, без якої залишився ліричний герой, фіксуємо в поезіях «Самотність», «Тоска на гробі милої».

Цікавою є поезія «Незабудка», створена у народно-пісенній традиції. Тут оповідь ведеться від імені дівчини, яка розповідає про своє кохання. Єдиним свідком взаємного почуття героїв стала

квіточка незабудка, про яку кохані вирішили пам'ятати, допоки не будуть разом. У поезії не сказано прямо, де коханий ліричної героїні, чому він не з нею, але з перших рядків стає зрозуміло, що закохані не разом, оскільки дівчина йде на пошуки квіточки-символу їхнього кохання – незабудки. Х. Ботев не вдається до використання символів на позначення кохання у своїй поезії, оскільки для нього провідною є ідея визволення Болгарії.

Віра є одним із основних компонентів національної ідентичності. Обидва поети відстоюють право своїх народів на християнську церкву.

О. Духнович через свою поезію втілював бажання, аби його «народ любимий» зостався завжди набожним, бо від християнської віри чекав кращого майбутнього для русинів. Образ Бога наявний у багатьох його поезіях «Отечество», «Вручаніє», «Пом'яник», «Що бивало – єсть і нині!», «Радуйтеся, соколята», «Наdejда в Бога»:

И такъ, братъ мой, коль нападетъ,
На тебя лиха бѣда,
Не одчайя, то пропадетъ.
У Бога естъ побѣда [11: 73].

Не випадково збірку поезій, видану 1922 р., О. Духнович відкриває твором «Мысль о Бозѣ», який можна вважати молитвою автора. Образ Всевишнього наділений рисами помічника, переможця, милосердного покровителя; Бог є мудрість і «предвѣчная любовь». У поезії О. Духновича також наявний образ служителя Божого. Поезію «Голось радости» (від угорських русинів) О. Духнович створив на честь обрання нового митрополита Львівсько-Галицького Григорія Барона Яхимовича, про що зазначив у підзаголовку. Через образ митрополита поет втілює ідею про об'єднання русинів, бо «Русь единая, мысль одна у всѣхъ въ души...», про захист русинського народу і церкви.

Приділяв будитель увагу і християнському вихованню молодого покоління. «Книжиця читальная для начинающих» містить молитви і моральні настанови для дітей.

У Х. Ботева збереження християнської віри та уникнення «потурчення» виступає одним із провідних мотивів повстанського руху (голос Божий – це народний плач). У вірші «До мого брата» («Към брата си») він висловлює не тільки свій розпач з того приводу, що брат не чує «голосу божого – плачу народного», але й невдоволення тим, що його любов до Вітчизни наче знесилюється непримиренністю до глупоти людської і духовної нікчемності. І. Пелева називає поезію Х. Ботева сповіддю самотності ліричного героя, адже від облудного сну прокинувся лише він, а народ усе спить [9: 58].

Християнська віра в Х. Ботева нерозривно пов'язана з образами простих людей, які обирають свій шлях. У його поезії ненависті до «своїх» гнобителів іноді більше, ніж до чужих. Твір, де зображений образ катованого народу, якому «хреста забито в живе тіло», названо іронічно «Елегією» («Елегия»):

Народ німує!

Лиш глухо й страшно гримлять кайдани.

В них дзвону волі народ не чує...⁸ [2: 43].

Х. Ботев найглибшу відразу відчував до «патріотів, які люблять виступати посередниками між народом і урядом», до пристосуванців, болгарських чорбаджіїв, лицемірних і відвертих примиренців, які згодилися зі своїм «скотячим» рабським становищем. У творчому доробку поета є вірш «Патріот» («Патриот»), спрямований на висміювання псевдопатріотів Болгарії – тих, кого за життя ненавидів Х. Ботев:

Патріот – він душу дав би

за науку, за свободу,

та не свою душу, браття –

душу бідного народу⁹ [2: 91].

Подібний образ псевдопатріота бачимо й у сатирі О. Духновича «Отечество», де представлено авторську візію образу громадянина без вітчизни, який постає перед читачем як обірваний волоцюга, голий, босий, нечесаний, небритий, немитий, без дому, у якого замість вітчизни – цілий світ. У поезії «Любов милої і отечества» описаний душевний біль, який настиг русина втратою надії на народну свободу:

Судьба, судьба, о нещасна,

Таж мене осудила;

О свирепа, о ужасна,

Невинну погубила... [10: 529].

У поетичній спадщині О. Духновича концепт свободи посідає чільне місце, він є заголовним у поезіях «Свобода», «Убѣгша свобода». О. Духнович, як і Х. Ботев, прагне пробудження свого народу від «глибокого сну». У рядках твору, який став гімном Закарпаття, «Гимнъ подкарпатскихъ русиновъ» автор закликає своїх братів прокинутися:

Подкарпатскіи русины,

Оставьте глубокий сонъ!

Народный голосъ зоветъ васъ:

Не забудьте о своемъ! [11: 84].

А вже в поезії «Руський марш» ліричний герой радіє від пробудження, оновлення, духу свободи:

Русски дѣти, вамъ свѣтаєть

Ужъ зорничка всходитъ вамъ,

Слава мати вась витаєть
І зоветь кь своїмь рядамь...
Слава, Слава, наша мати
Пробудилась оть сна сновь,
Зачинаєть царствовати
Взываеть храбрыхь сыновь [11: 66].

Патріотичні мотиви звучать у таких поезіях О. Духновича, як «Підкарпатські русини», «Любов милой и отечества», «Руський марш», «Отечество». Патріот-русин – це людина, яка прагне свободи, єднання, оновлення.

У болгарському літературному дискурсі доби відродження патріот – це, передусім, гайдук, який уже народжувався з ідеєю про національну справедливість, брав участь у кривавих боях та співав пісні, що оспівували подвиги повстанців. Відома болгарська дослідниця І. Пелева висловила думку, що образ героя-гайдука Х. Ботев пов'язує зі своїм уявленням про ідеал – особистість, яка готова пожертвувати собою в ім'я Батьківщини [9: 17]. Апогеєм боротьби за незалежність є рядки балади «Хаджі Димитр»:

Хто за свободу в битві поляже,
той не вмирає: тужать по ньому
звірі, природа, зоряні кряжі;
пісню по ньому зложать потому...»¹⁰ [2: 99].

Самопожертву гайдуків заради вищої мети – вільної Болгарії, поет описує і у своїй поезії «Моя молитва» («Моята молитва»):

А як раб до бою стане,
Ти й моїй руці дай силу
рвати вікові кайдани,
в битві дай знайти могилу!»¹¹ [2: 109].

Ці слова – засвідчення героїзму болгарських юнаків. Адже для них загинути в бою – честь, а змиритись з віковим поневоленням – сором не лише перед родиною, але й перед Вітчизною. Саме тому того, хто кориться власному гніту, хто не бореться за незалежність Болгарії, Х. Ботев називає мовчазним рабом. Такі чоловіки в поетовій творчості символізують тих, хто уповільнює визвольну мету гайдуків. У поемі «Гайдуки» Х. Ботев започатковує свою основну тему – доля героїв визвольної війни:

Щасливий, хто вміє стати
до битви за честь і волю,
хто доброму створить благо,
а злого – ножем ударить...»¹² [2: 59].

Одержимий ідеєю визволення рідного народу, він усе підпорядковував цій ідеї. Він висловлює її у своїй поезії «Боротьба» («Борба»):

В тому владарстві крові й падлюцтва,
в царстві розпусти, сліз і скорботи,
битва за щастя вільного людства
буде стрясатися землями доти,
доки не встануть з рабства послулі...
Крикнемо й ми ще: «Хліб або кулі!»¹³ [2: 77].

Життя самого Х. Ботева – це героїчне мучеництво за суспільні ідеали, а його смерть, пророко ним самим описана в баладі «Хаджі Димитр» та вірші «На прощання», – ніби безконечне продовження героїки його життя:

...і хай пам'ятають завжди,
що брат у них був – повстанець,
що згинув той брат за волю...¹⁴ [2: 53].

В антиномії життя і смерті лежить увесь трагічний ліризм Х. Ботева, чий герой відчуває, що повинен умерти за свободу. А. Бурмов зазначає, що Х. Ботев був героїчною натурою, але не визнавав подвигу заради подвигу [3: 21]. С. Ігов зауважує: «Він вистояв на величній сцені світової історії, щоб через свій подвиг пролити світло на подвиги тих, хто помирав у темряві на кривавих балканських роздоріжжях»¹⁵ [6: 246].

Мотив смерті героя у Х. Ботева закономірно представлений через категорію безсмертя. Так, у поезії «На смерть Василя Левського» («Обесването на Васил Левски») оспівано безсмертя героя, що загинув за народну свободу. За трагічним збігом обставин цей реквієм для свого близького приятеля, національного героя Василя Левського, переданий як всепоглинаючий нездоланий біль, стає таким і для самого автора. На думку Е. Налбантової [8], ця поезія є «поетичною трагедією», а не трагічною баладою.

У статті «Народ вчора, сьогодні й завтра» («Народът вчера, днес и утре») Х. Ботев, пророкуючи незалежність, мріючи про визволення болгар, указуючи на основні риси болгарського народу, пише: «Наш народ має своє особливе життя, особливий характер, особливу фізіономію, яка його відрізняє як народ – дайте йому розвиватись своїм народним шляхом і побачите, яку частину суспільного життя він розвине; дайте, або хоча б не заважайте йому звільнитись від того варварського племені, з яким він не має нічого спільного, й побачите, як він організується»¹⁶ [7: 545]. Батьківщина і народ є найвищими цінностями Ботевської поезії, перед якими поет схиляється через самопожертву в ім'я надособистої мети.

О. Духнович також вірить у незалежність та єдність Руської землі. У його поетичній творчості мотив активного збройного протистояння відсутній. Патріот (справжній русин) – це не воїн зі зброєю в руках,

а інтелігент, працьовитий землероб, селянин, відданий своєму народові. У поезії «Вручання» герой-патріот обіцяє бути вірним русином до смерті:

Кленуся живим богом,
За печальний піт і труд твій
Повинуюся долгом.
І оддам ти, колько могу...;
– я твій буду,
Твоїм другом і умру [10: 518].

На схилі літ він звертається з напутніми словами до молоді, до своїх нащадків через поезії «Дума на 60-літній день», «Послідня моя піснь», «Радуйтеся, соколята», які сповнені віри у щасливе, вільне майбутнє прийдешніх поколінь, «будучих рідних внуків», які матимуть бажання жити «з мислю о горній жизни» на «благо для отчизни».

Поетичне слово будителів народних належить не лише їхнім народам (українському та болгарському), а й усім народам світу. Воно народилося не з одного національного кореня, його живили передусім глибини світового письменства, передової слов'янської культури.

Основні компоненти національної ідентичності представлені творчими доробками болгарського поета Х. Ботева та русинського будителя О. Духновича через народну пісню, фольклор, міфологію, вірування і побут, національних героїв, мову на всіх рівнях – психологічному, культурному, територіальному, історичному, політичному.

Пісня у творчості поетів виконує різні функції: у О. Духновича вона є уособленням духовного, вищих сил (заповіт, молитва до Бога, Боже слово); у Х. Ботева її основна мета – заклик до боротьби за свободу.

Поетична спадщина поетів представляє різні фольклорні образи. Дещо відрізняється змальований поетами тваринний світ: вівці, кози, вовки, собаки, леви, голубки, соловей, дикі гуси, орлиця, круки, сокіл представлені у поезії Х. Ботева; голубка, горличка, віл, сокіл – у О. Духновича (образ сокола має різні функції: птах повстання і боротьби – для болгарського народу; птах оновлення, продовження роду – для українського). У творах болгарського поета фіксуємо такі фітоніми, як-от плющ, герань. О. Духнович використовує традиційні українські фітоніми – берізка, барвінок, нарциси, троянди, незабудки.

Унікальним є використання Х. Ботевим образів героїв народних казок, національних героїв та міфічних істот.

Територіальна ідентифікація зумовлена світосприйняттям обох народів: вертикальною орієнтацією (гори/гірські ліси – низовини) у болгар та горизонтальною (луки, діброви, береги річок) – в українців.

Концепт віри також реалізовано по-різному: для болгарського поета християнська віра є основою повстанського руху, заклик до активного супротиву, для О. Духновича віра має функцію об'єднання русинського народу та збереження його в єдності.

Національні риси кожного з народів мають свої особливості. Образ матері-болгарки завжди пов'язаний із мотивом жертовності, героїзму, святості та мучеництва. Українська матір – жінка ніжна, чутлива, завжди поряд зі своєю дитиною. Образ коханої дівчини в обох поетів нещасливий: для болгарина-гайдука немає іншого кохання, ніж любові до Батьківщини; образ коханої у О. Духновича часто пов'язаний із самотністю і смертю (хоча мотив вічного кохання присутній у поезії та реалізований через символ квітки-незабудки). Образ героя-патріота кожного народу також має свої відмінності: патріот О. Духновича – відданий своєму народові інтелігент-русин; патріот Х. Ботева – гайдук зі зброєю в руках і піснею на вустах.

Домінантними темами поезій обох авторів є теми Батьківщини, національно-визвольної війни, героїзму та патріотизму, народу та ворогів, протистояння добра і зла, життя та смерті, свободи та рабства.

Основні образи поезій Х. Ботева: жінка-матір, кохана дівчина, чоловік-гайдук, гайдуцька пісня, болгарський народ, патріот. Традиційні образи поезії О. Духновича: матір, мила, руські сини, матір Русь, єднання, сокіл, незабудка. Спільні образи: свобода, Вітчизна, народ, сон.

Можемо стверджувати, що тема національної ідентичності є важливим компонентом у творчості будителів Х. Ботева та О. Духновича. Автори подають власний ідентифікаційний проєкт, проблематизуючи національну ідентичність, що спонукає до подальшого наукового пошуку.

ПРИМІТКИ

1. Българското възраждане е историческата епоха на народностното пробуждане и формиране на национално съзнание, на създаване на национална култура и борба за национално освобождение (переклад з болгарської на українську О. Сайковської).

2. ...аз нося сърце юнашко,/ глас имам меден загорски,/ та ко ме никой не чуе,/ песента ще се пронесе/ по гори и по долища...(переклад з болгарської на українську Д. Павличка).

3. Но кажи какво да правя,/ кат ме си, майко, родила/ със сърце мъжко, юнашко...(переклад з болгарської на українську Д. Павличка).

4. Кървава да вдигна напивка,/ от коя и любов немее,/ пък тогаз и сам ще запая/ що любя и за що милея!...(переклад з болгарської на українську Д. Павличка).

5. Поезията на Ботев е гениалният скок, който осъществи българското слово през Възраждането от фолклора към литературата (переклад з българської на українську О. Сайковської).

6. Освен теб, мале, никого нямам,/ ти си за мене любов и вяра;/ но тука вече не се надявам/ тебе да любя: сърце догаря! (переклад з българської на українську Д. Павличка).

7. Гайдуки – болг. «хайдути» – члени збройного народного супротиву проти існуючої османської влади на българських землях у XV–XIX ст.

8. Мълчи народа!/ Глухо и страшно гърмят окови,/ не чуй се от тях глас за свобода...(переклад з българської на українську Д. Павличка).

9. Патриот е – душа дава/ за наука, за свобода;/ но не своята душа, братя,/ а душата на народа! (переклад з българської на українську Д. Павличка).

10. Тоз, който падне в бой за свобода,/ той не умира: него жалеят/ земя и небо, звяр и природа,/ и певци песни за него пеят...(переклад з българської на українську Д. Павличка).

11. Подкрепи и мен с ръката,/ та кога въстане робът,/ в редовете на борбата/ да си найда и аз гробът! (переклад з българської на українську Д. Павличка).

12. – Блазе му, който умее/ за чест и воля да мъсти – / доброму добро да прави,/ лошия с ножа по глава...(переклад з българської на українську Д. Павличка).

13. И в това царство кърваво, грешно,/ царство на подлост, разврат и сълзи,/ царство на скърби – зло безконечно!/ кипи борбата и с стъпки бързи/ върви към своят свещени конец.../ Ще викнем ние: «Хляб или свинец!» (переклад з българської на українську Д. Павличка).

14. ...да помнят и те да знаят,/ че и те брат са имали,/ но брат им падна, загина...(переклад з българської на украинську Д. Павличка).

15. Той се изправи с цял ръст върху величествената сцена на световната история, изведе на историческата светлина чрез своя подвиг подвига на онези, които бяха гинали в тъмнината на кървавия балкански кръстопът (переклад з българської на украинську О. Сайковської).

16. Нашият народ има свой особен живот, особен характер, особена физиономия, която го отличава като народ – дайте му да се развива по народните си начала и ще видите каква част от обществения живот ще развие той; дайте му или поне не бъркайте му да се освободи от това варварско племе, с което той няма нищо общо, и ще видите как той ще се устрои (переклад з българської на украинську О. Сайковської).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алипиева А. Национална идентичност в българската литература. Пловдив: Макрос, 2001. 1999. 107 с.
2. Ботев Х. Поезії / Пер. з болг. та передм. Д. Павличка. Київ: Дніпро, 1977. 119 с.
3. Бурмов А. Христо Ботев и неговата чета. София: Наука и изкуство, 1974. 790 с.
4. Гібернау М. Ідентичність націй. Київ: Темпора, 2012. 304 с.
5. Игов С. История на българската литература. София: Ciela, 2002. 879 с.
6. Игов С. Кратка история на българската литература. София: Захарий Стоянов, 2005. 496 с.
7. История на българската литература в четири тома. Литература на Възраждането. Т. 2. София: Издателство на БАН, 1966. 659 с.
8. Налбантова Е. Възрожденският човек – утопии и реалности. Велико Търново: Св. Кирилл и Методий, 2001. 219 с.
9. Пелева И. Ботев. Тялото на национализма. София: Кралица Маб, 2015. 380 с.
10. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. Київ: Дніпро, 1965. С. 513–544.
11. Поезії Александра Духновича. Перше видання. З перводруков собрав, житєпись написав і пояснення додав др. Франтішек Тихій. Ужгород: Книгопечатня акційного ТОВ «УНІО», 1922. 87 с.
12. Стоянов З. Христо Ботйов. Опит за биография. София: Ciela, 2018. 400 с.

REFERENCES

1. Alipieva, A. (1999) *Natsionalna identichnost v b'lgarskata literatura* [National identity in Bulgarian literature]. Plovdiv: Makros 2001.
2. Botev, H. (1977) *Poezii* [Poetry]. Translated from Bulgarian by D. Pavlichk Kyiv: Dnipro
3. Burmov, A. (1974) *Khristo Botev i negovata cheta* [Hristo Botev and his "cheta"]. Sofia: Nauka i izkustvo.
4. Gibernau, M. (2012) *Identichnist' natsiy* [The Identity of the Nations]. Kyiv: Tempora.
5. Igov, S. (2002) *Istoriya na b'lgarskata literatura* [History of the Bulgarian Literature]. Sofia: Ciela.
6. Igov, S. (2005) *Kratka istoriya na b'lgarskata literatura* [Short History of the Bulgarian Literature]. Sofia: Zakhariy Stoyanov.
7. Bozhkov, S. et al. (1966) *Istoriya na b'lgarskata literatura v chetiri toma. Literatura na V'zrazhdaneto* [History of the Bulgarian literature in four volumes. Literature of Renaissance]. Vol. 2. Sofia: BAN.
8. Nalbantova, E. (2001) *V'zrozhdenskiyat chovek – utopii i realnosti* [A Renaissance Person – Utopia and Reality]. Veliko Tarnovo: Sv. Kirill i Metodiyy.

9. Peleva, I. (2015) *Botev. Tyaloto na natsionalizma* [Botev. The Body of Nationalism]. Sofia: Kralitsa Mab.

10. Shashkevich, M. et al. (1965) *Pis'menniki Zakhidnoï Ukraïni 30-50-kh rokiv XIX st.* [The writers of Western Ukraine of 1930-50s]. Kyiv: Dnipro. pp. 513–544.

11. Dukhnovych, A. (1922) *Poezii Aleksandra Dukhnovicha. Pershe vydanya. Z pervodrukov sobrav, zhitepis' napisav i poyasnenya dodav dr. Frantishek Tikhiy* [Poetry of Alexander Dukhnovych]. Uzhhorod: UNIO.

12. Stoyanov, Z. (2018) *Khristo Botyov. Opit za biografiya* [Hristo Botev. An attempt of a biography]. Sofia: Ciela.

Сайковская Елена Юрьевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и славянского языкознания филологического факультета Одесского национального университета им. И.И. Мечникова (Украина).

Сайковська Олена Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства філологічного факультету Одеського національного університету ім.і І.І. Мечникова (Україна).

Olena Yu. Saikovska – Odessa I.I. Mechnikov National University (Ukraine).

E-mail: bgfantastika@gmail.com